

XITOIY TILIDA QARINDOSHLIK BIRLIKLARINING ASIMMETRIK MUOMALADA ISHLATILISHI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2025-26-772-778>

Razmuxamedova Fotima Jahongir qizi

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: PhD., dotsent U. Mavlyanova

Annotatsiya: Ushbu maqolada xitoy tilidagi qon-qarindoshlik terminlarini o'rganish tarixi ko'rib chiqiladi. Qarindoshlik terminlari nutq muloqoti tashkil etishda asosiy birliklardan biridir. Ular hatto zamonaviy xitoy tilidagi yozma muloqotda keng tarqalgan. Ushbu birliklar boshqa millat vakillariga, shu jumladan o'zbeklarga ham tushunishda qiyinchiliklar keltiradi, chunki ular ko'proq lakunar (ya'ni, boshqa etnik guruhlarining fon bilimlariga to'g'ri kelmaydigan) xususiyatga ega. Qarindoshlik terminlari tizimini tasvirlash nutq va yozuv tilini o'rganish, tushuntirish lug'atlarini tuzish, shuningdek, har bir xitoy tilini o'rganuvchilar uchun ham foydalidir.

Kalit so'zlar: Simmetriya, assimetriya, oila, qarindoshlik terminlari, erkakka murojaat, ayolga murojaat, er-xotin murojaat birliklari, ota-ona va farzand murojaat birliklari.

Nutq jarayonida muloqotchilarning munosabati uning ijtimoiy mavqe'i, mansabi, lavozimi, unvoni, yoshi va jinsiga ko'ra quyidagi darajalarda namoyon bo'linadi:

- simmetrik – bir pog'onali, teng bo'lgan muomala;
- asimmetrik – turli pog'onadagi, teng bo'lmagan muomala;¹

Simmetriya va assimetriya terminlari dastlab tilshunos S. I. Kartsevskiyning "Til belgisining asimmetrik dualizmi to'g'risida" nomli maqolasida ilmiy muomalaga kiritilgan.²

Simmetrik muomalada suhbatdoshlarning har ikkisi ham bir xil, ya'ni teng mavqega ega bo'ladi³, ularning ikkalasi ham boshqaruv vazifasini bajarishi mumkin: talaba – talaba, o'qituvchi – o'qituvchi, xodim – xodim.

¹ Усманова Ш.П. Корейс ва ўзбек мулоқотида асимметрик муурожаат бирликлари. Адабий алоқалар ва қиёсий адабиётшуносликнинг долзарб масалалари // Халқаро конференция материаллари. – Фарғона, 2018. – Б.137-140.

² Карцевский С. О., 1965. Об асимметрическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. В 2 ч. Ч. 2. М.: Просвещение. С. 85–90.

³ Дорофеева А.В. Английское обращение в системе и в дискурсе: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Тверь, 2005. – С.16. // nauka-shop.com.

Asimmetrik muomalada esa kommunikatsiya ishtirokchilarining biri boshqaruvchi bo'ladi, suhbatdoshlar turli pog'onada "joylashadilar": boshliq – xodim, ota – o'g'il, o'qituvchi – talaba .⁴

Oila bu er-xotin, ota-ona va bolalar o'rtasida shakllangan o'zaro munosabatlarning aniq tarixiy tizimi, psixologik nuqtai nazardan bu kichik bir jamoa bo'lib, uning a'zolari bir-biri bilan qarindosh urug'chilik va nikoh orqali bog'langan bo'ladilar. Oilaning bo'lishi jamiyatni, aholini jismonan va aqlan kamolotiga bo'lgan ehtiyojlaridan kelib chiqadi.⁵

Rebeka Jonson tadqiqotlarida qayd etilishicha, oila diskursi oila a'zolari tomonidan birgalikda qurilgan bo'lib, ularning har biri o'zaro munosabatlarda aniq ishonch va maqsadlariga egadir. O'zaro oilaviy suhbatlar chog'ida oiladagi rollar a'zolar tomonidan belgilanadi, rad etiladi va bu borada bahslar ham olib boriladi. Belgilangan lavozimlar, odatda, oiladagi shaxslar jinsi va pozitsiyasiga asoslangan holda tayinlanadi.⁶

1. Er-xotin munosabatlarida qo'llaniladigan murojaat birliklari

Oila jamiyatning eng kichik bo'g'ini bo'lsa ham, er va xotin oilaning asosidir. Er va xotin o'rtasidagi xitoy tilida muloqot qilish misolida turli xil murojaatlarni qayd etish mumkin. Ming yillik tarix davomida er va xotin o'rtasida ko'plab turli nomlar paydo bo'lgan. Bu murojaatlarning barchasi o'ziga xos va bizning diqqat bilan tushunishimizni talab qiladi.

丈夫 zhàngfu-妻子 qīzi-Ko'p odamlar hali hamon "er" va "xotin" atamasini o'zlarining turmush o'rtoqlariga nisbatan murojaat qilish uchun ishlatishadi. Ammo bu ikki atamaning kelib chiqishi haqida gap ketganda, ular haqida juda kam inson biladi. Xitoydagi ko'p qabilalarda qadim zamonlardan nikoh qurish odati mavjud bo'lgan. Shuning uchun, ayol o'z yorini tanlayotganida, asosiy mezon bo'yi bo'ladi. Baland bo'yli erkaklar mashhur bo'lgan. Chunki nikohdagi qiyinchiliklarga faqat kuchli erkaklar qarshi tura oladi. O'sha paytda turmush qurgan ayollar o'zlarining yorlarini 丈夫 deb atashgan. Ya'ni 丈夫 xitoy uzunlik o'lchov birligi(o'n fut)⁷ + 夫 erkak kishi so'zlaridan yasalgan.

"妻子" so'zi ham juda erta paydo bo'lgan. Bu birinchi marta "O'zgarishlar kitobi" da paydo bo'lgan: "Erkak o'z saroyida bo'lganida, u xotinini ko'rmaydi".

⁴ Ахмедова Н.Ш. Ўзбек тилида мурожаат birlikларининг семантик коннотатив тадқиқи. Филол. фанлари номзоди дисс. –Тошкент, 2008. –Б. 79-80.

⁵Oilaviy muloqotdagi murojaatning lingvomadaniy xususiyatlari" nomli maqola.Dilafruz Sulaymonova

⁶ Rebekah Johnson.Teachers College, Columbia University, Working Papers in TESOL & Applied Linguistics, 2007, Vol. 7, No. 2, The Co-Construction of Roles and Patterns of Interaction in Family Discourse.

⁷ 3.3 metr

《易经系辞》：“人于其宫，不见其妻。”⁸ Ammo o‘sha paytda 妻子 so‘zi erkakning turmush o‘rtog‘ini nomlashda umumiy atama emas edi.

良人 **liáng rén**-Keyinchalik odamlar orasida "良人" atamasi paydo bo‘ldi. Har ikkala jins vakili ham o‘z turmush o‘rtog‘iga nisbatan shu atamani qo‘llashi mumkin. Ammo bu nom hali ham juda ko‘p noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, rivojlanishning keyingi bosqichlarida baribir "sevimli odam" atamasi ayollar o‘z erlarini chaqiradigan nomga aylandi. 良 yaxshi va 人 inson iyerogliflarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan bo‘lib yaxshi insonim yoki mehribonim deb tarjima qilsak bo‘ladi⁹

郎君 **láng jūn** -娘子 **niáng zǐ**. 《说文解字》ga ko‘ra ayol va erkakni ajrata olish uchun odamlar huquqlarni hurmat qilish va hurmat qilish tamoyiliga asoslangan yangi "郎" iyeroglifini yasash uchun "良" iyeroglifining o‘ng tomoniga "阝" "ni qo‘yishgan." 女" iyeroglifi "良" iyeroglifining chap tomoniga qo‘shilib, 娘 (ona) so‘zi yasalgan. O‘shandan beri "郎君" va "娘子" degan yangi nomlar paydo bo‘ldi. "郎君" bu yerda 郎 rasmiy, 君 janob, hukmdor ma‘nolarini anglatib begim deb tarjima qilamiz. "如意郎君" iborasi aynan shu yerdan kelib chiqqan bo‘lib ideal er ma‘nosini beradi. Misol sifatida quyidagi dialogni keltiramiz.

-郎君啊，你是不是饿得慌？如果你饿得慌，对我十娘讲，十娘我给你做面汤。Begim, ochqab kettingizmi? Agar ochqab ketgan bo‘lsangiz, ayolingiz Shiga ayting, men ayolingiz Shi siz uchun lag‘mon tayyorlab beraman.

夫君 **fū jūn**-夫人 **fū rén**. Xan sulolasidan keyin shahzodalar va vazirlarning xotinlari hurmat bilan "夫君" ga moslab, "夫人" deb atalgan. "夫" so‘zi chuqur ma‘noga ega. "夫" "ikki kishi" so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, bir er va bir xotindan iborat oilani anglatadi. Bu ikkala murojaat birligi ham chuqur ma‘noga ega.

官人 **guān rén**-娘子 **niáng zǐ**. Song sulolasi milliy integratsiyaning muhim tarixiy davri edi. Shimol va janub madaniyatlari aralashish va to‘qnashuvda davom etdi, natijada ko‘plab yangi so‘zlar paydo bo‘ldi. O‘sha paytda sudda "官家-rasmiy oila" atamasi paydo bo‘ldi, bu asosan imperatorga uning vazirlari tomonidan berilgan nom edi. Keyinchalik bu so‘z xalq orasida tarqalib, yangi "官人-mansabdor shaxs, amaldor" so‘zi paydo bo‘ldi. Nomidan ko‘rinib turibdiki, 官人 bu Song sulolasidagi erkaklarning oilaviy mavqeini oshirish bilan birga, rasmiy mavqega ega bo‘lishni va oilada ustun mavqega ega bo‘lishni anglatadi. "官人" atamasi, tabiiyki, ayollarning erlariga murojaat qilish uchun ishlatadigan faxriy nomga aylandi.

⁸ <https://mp.weixin.qq.com>

⁹ 1 良人. 汉典 [引用日期 2018-09-27]

外子 wàizi/外人 wàirén-内子 nèizi/内人 nèirén/贱内 jiànnèi/家内 jiānèi. Song sulolasi davrida ba'zi ayollar umr yo'ldoshlarini "外人" deb atashgan. "外子" "atamasi esa ancha hashamdor bo'lgan." 外 "iyeroglifining antonimi" 内 "dir. Shuning uchun Song sulolasi davrida ayollarni tez-tez "内人" deb ham atashgan. Bu yerdan "贱内" va "家内" kabi kamtarona nomlar paydo bo'lgan. Shundan kelib chiqadiki, "外子" va "外人" atamalar iqadimgi odamlarning "tashqaridagi ishlarga erkaklar, ichki ishlarga esa ayollar mas'ul" degan fikrda bo'lganini bilish qiyin emas. Erkaklar mavqe'ining yaxshilanishi Song sulolasida neo-konfutsiylikning kuchayishi bilan chambarchas bog'liq.

相公 xiànggong-娘子 niángzi. "官人", "外子" murojaat birliklariga qaraganda "相公" atamasi unchalik keng tarqalgan emas. Qadimda "相" nafaqat bosh vazirning faxriy unvoni, balki yuqori martabali amaldorlar uchun ham faxriy unvon sifatida ishlatilishi mumkin edi. Shuning uchun, faqat yuqori maqomga ega bo'lgan erkakni turmush o'rtog'i "相公" deb atash mumkin. Oddiy odamlarga bu nomdan foydalanishga ruxsat berilmaydi. Garchi dramalarda "相公" so'zi tez-tez eshitilsa-da, bu "相公" o'sha paytda umumiy nomga aylanganligini anglatmaydi.

2. Ota-onalar va farzandlar orasida ishlatiladigan murojaat birliklari

Qadim zamonlardan beri Xitoy odob-axloq mamlakati bo'lgan. Bu yerda so'zlar va harakatlarda, shuningdek, boshqalarga munosabatda to'liq odob-axloq qoidalari mavjud. Shunisi e'tiborga loyiqki, bu xususiyat murojaat birliklarida o'z aksini topgan.

Oilaviy muloqot deganda biz ma'lum bir oila a'zolari munosabatida sodir bo'luvchi har xil turdagi xabarlarini; ma'lumotlar, his-tuyg'ularni og'zaki nutq yoki og'zaki bo'lmagan vositalar yordamida amalga oshirish jarayonini tushunamiz. Oilaviy muloqotning samarali tus olishida uning muhim tarkibiy qismi bo'lgan oila vakillari nutqida faol uchraydigan murojaatning o'zni beqiyosdir. Muloqot jarayonida adresatga to'g'ri murojaat qila olish bu inson nutqining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Murojaatning har qanday turi uni faqatgina qabul qiluvchisiga yetkazishni tashkillashtirishdan iborat bo'libgina qolmay, balki odob-axloq me'yorlariga rioya etgan holda suhbat chog'ida adresat bilan og'zaki nutqni mazmunli va samarali tus olishiga zamin yaratishdan iboratdir. Tabiiyki, oilaviy muloqotda murojaat ifodalari asosan ota-ona, ota-ona – farzandlar (inglizlarda bu kabi oilalar "nuclear family" birikmasi orqali anglashiladi) o'rtasida sodir bo'ladigan suhbatlar chog'ida shakllanadi.¹⁰

¹⁰Dilafroz Sulaymonova. "Oilaviy muloqotdagi murojaatning lingvomadaniy xususiyatlari" nomli maqola.

Ota-onalar va farzandlar orasida ishlatiladigan murojaat birliklari haqida soʻz ochar ekanmiz, er-xotin oʻrtasidagi murojaat birliklari singari, ota-ona soʻzining kelib chiqish tarixi, tadridijiy oʻzgarishlar ketma-ketligi va bugungi kundagi soʻzlashuv jarayonidagi turli xil koʻrinishlari mavjud. Qadim zamonlardan beri Xitoy dunyosida ota-onalar uchun murojaat birliklari ayniqsa boy va murakkab boʻlgan. Toʻliq boʻlmagan statistik maʼlumotlarga koʻra, bugungi kungacha "ota" uchun 100 dan ortiq va "ona" uchun 80 dan ortiq murojaat shakllari mavjud. Baʼzi internet manbalarda keltirilishicha, hozirgi kunda ota soʻzining sakson xil turi mavjud ekan¹¹.

父亲 **ota**” **shakli.**“父亲” - kontekst bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan juda kommunikativ murojaat atamasi. Qadimgi Xitoy jamiyatida qabila boshligʻi “父 ota” boʻlgan, “父 ota” oilaning boshligʻi va oiladagi eng obroʻli edi. Orakl suyagi yozuvlaridagi “父 ota” soʻzining shakli konus shaklidagi tayoqni ushlab turgan qoʻlga oʻxshaydi. Qadim zamonlarda ota oilaning boshligʻi boʻlgan, shuning uchun bu otadan kuch, donolik va jasoratli odam boʻlishni talab qilgan, U nafaqat dushmanlarga qarshi turish va qabilani himoya qilish, balki oila aʼzolarini ham ishontirishi mumkin edi. Shaklsiz shtab tashqi tomondan dushmanlarni boshqarish uchun ishlatiladigan qurolni anglatadi, shuningdek, ichki boshqaruv huquqini anglatadi. Shuning uchun, oracle suyak yozuvlarida qoʻllar otani, yaʼni boshliqni yoki urugʻ oqsoqolini ifodalash uchun tayoqni ushlab turish uchun ishlatiladi. Yana shuni aytish mumkinki, erkak markazlashgan jamiyatning timsollaridan biri “ota”dir. Keyinchalik, patriarxal davr kelishi bilan oilani 父 ota boshqaradi, shuning uchun oila boshligʻi “父“ bilan ifodalangan. ”

Onaga murojaat shakllari ham bir qanchani tashkil qiladi. Quyida ulardan keng foydalanuvchilarini koʻrib chiqamiz, oʻzaro farqli jihatlarini koʻrib chiqamiz.

1. Ifodadagi farqlar: 母亲 Ona unvoni koʻproq rasmiy ifoda boʻlsa, 妈妈 ona mrojaati mehrliroq ifodadir.

2. Turli xil qoʻllanish obyektlari: 母亲 Ona murojaati oʻz onasini chaqirish uchun ham ishlatilishi mumkin yoki boshqa odamlarning onalarini chaqirish uchun ham ishlatilishi mumkin. 妈妈 Ona unvoni odatda faqat oʻz onasiga murojaat qilish uchun ishlatiladi.

3. Turli xil foydalanish holatlari: 母亲 Ona murojaati har qanday vaziyatda ishlatilishi mumkin. 妈妈 Ona murojaati odatda nisbatan yaqinlikni ifoda etish uchun ishlatiladi.

¹¹ <https://zhuanlan.zhihu.com>

“妈，我走了，到了再给你打电话……”¹² Oyi, ketyapman, yetib borsam, qo‘ng‘iroq qilaman...

Yana ba‘zi holatlarda onaga murojaat qilishning “娘 niang” shaklini ham uchratshimiz mumkin.¹³ “娘” so‘zi ham “女 ayol” so‘zi “va” va “良” ikkita iyeroglifdan iborat. Qadim zamonlarda ayollar mehribon, oliyjanob, oilaning iliqligi va totuvligi bo‘lgan. Binobarin, “良 Liang yaxshi” so‘zi onaning fazilatini, mehrini ifodalaydi. Shu bilan birga, “女 ayol” so‘zi ham yaqinlik, noziklik va beg‘uborlik ma‘nosiga ega bo‘lib, bu bolalarning onasiga nisbatan his-tuyg‘ularini ifodalash uchun ko‘proq mos keladi.

3. Ota-onaning farzandlarga murojaati

“千金”qiānjīn-“犬子”quǎnzǐ. Qadim zamonlarda ko‘p erkaklar ayollardan ustun bo‘lgan, ammo bu ikki nomdan kelib chiqqan holda, qizni ifodalovchi “千金” ko‘proq ustunlik qilishini ko‘rishimiz mumkin. Aslida bu ikki so‘zning chuqur madaniy kelib chiqishi bor.

“千金” so‘zi uzoq tarixga ega bo‘lib, dastlab “金” pul birligi sifatida ishlatilgan. U rivojlanishda davom etgani sari qiymatni bildirish uchun “千金” so‘zini ishlatishgan masalan, “ming tillaga so‘z” va “ming tillaga va‘da, kuting” kabi. Qiz farzandga nisbatan ishlatila boshlanishi ikkita ishora bilan bog‘langan. Miloddan avvalgi 522-yilda Vu Tzisuyning(伍子胥) otasi va akasi Chu qiroli tomonidan o‘ldirilgan, Vu Tzisuy Vu qirolligiga qochib ketayotganda ochlikdan o‘lishiga sal qolgandi, yaxshiyamki Huanshalik qiz Vu Tzisuy bilan o‘zining ovqatini bo‘lishdi. Shundan so‘ng, Vu Tzisuy qizdan xavfsizlik nuqtai nazaridan uning turgan joyini sir saqlashni so‘radi va kelajakda unga chuqur minnatdorchilik bildirishga va‘da berdi, kutilmaganda qiz birdaniga “erkak va ayol bir-biriga yaqin bo‘lmasligi kerak” degan odob-axloq qoidalarini esladi, umidsizlikka tushib, suvga o‘zini tashlab halok qildi, Vu Tzisuy buni ko‘rdi va g‘amgin bo‘lib, darhol toshga qon bilan qasam yozdi: “Siz Huansha, meni qornimni to‘ygazdingiz, o‘zingiz esa holsiz qoldingiz. O‘n yil o‘tgach, men ming tilla bilan bu yaxshiligingizni qaytaraman!” “尔浣纱，我行乞；我腹饱，尔身溺。十年之后，千金报德！”¹⁴ Keyinchalik Vu Tzisuy mashhur bo‘ldi va otasining qasosini oldi, so‘ng o‘z va‘dasini bajarishga, u qizga yaxshiligini qaytarishga urundi, ammo u ayolning qayerda yashashini bilmagani uchun, ming tilla tangani u qiz cho‘kib ketgan joyga tashladi. Bu 千金 xonim atamasining kelib chiqishi edi.

¹²对妈妈的两种不同的称呼背后隐藏着不少心理变化！众育文化 2024-04-07 07:30

¹³<https://mbd.baidu.com>

¹⁴ https://mp.weixin.qq.com/s/uwOR7Vk7Khu36_5w1lobmQ

Xitoy tilidagi murojaat birliklari nafaqat insonlar o'rtasigi assimetrik munosabatlarni ifodalaydi, balki xitoy madaniyati uning chuqur tarixidan ham xabar beradi. Mavzu shunchaki qiziqgina bo'lib qolmay, xitoyliklarning oiladagi va jamiyatdagi o'rnini bildiruvchi muhim mavzudir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Усманова Ш.Р.Корейс ва ўзбек мулоқотида асимметрик мурожаат birliklari. Адабий алоқалар ва қиёсий адабиётшуносликнинг долзарб масалалари // Халқаро конференция материаллари.– Фарғона, 2018. – Б.137-140.
2. Карцевский С. О., 1965. Об асимметрическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. В 2 ч. Ч. 2. М. : Просвещение. С. 85–90.
3. Дорофеева А.В. Английское обращение в системе и в дискурсе: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. –Тверь, 2005. –С.16. // nauka-shop.com.
4. Аҳмедова Н.Ш. Ўзбек тилида мурожаат birliklariнинг семантик коннотатив тадқиқи. Филол. фанлари номзоди дисс. –Тошкент, 2008. –Б. 79-80.
5. Oilaviy muloqotdagi murojaatning lingvomadaniy xususiyatlari” nomli maqola.Dilafruz Sulaymonova.
6. Rebekah Johnson.Teachers College, Columbia University, Working Papers in TESOL & Applied Linguistics, 2007, Vol. 7, No. 2, The Co-Construction of Roles and Patterns of Interaction in Family Discourse.
7. Каримов, Акрамджан. "Некоторые теоретические аспекты образования терминов китайского языка." Востоковедения 1.1 (2015): 14-23.
8. Karimov, Akramdjan Abilevich. "A General Question about Sentence Classification in Chinese." (2023).
9. Sultanova, L. A., Khakimova, S. E., Rasuleva, N., Artikova, Z., & Saydalieva, N. (2023). Surgical Terminology of Modern Chinese and Their Thematic Group. Journal of Law and Sustainable Development, 11(12), e2695-e2695.
10. Mavlyanova, Umida. "О НЕКОТОРЫХ ПОДХОДАХ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ РЕКЛАМЫ И РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА С ЧИСЛОВЫМИ КОМПОНЕНТАМИ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.Special Issue 26 (2022): 143-147.
11. Мавлянова, У. Х. "ОСОБЕННОСТИ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ С ЧИСЛОВЫМИ КОМПОНЕНТАМИ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.21 (2023): 130-134.